

ТЕРМІНОЛОГІЯ ГУМАНІТАРНИХ ЗНАНЬ

УДК 78(038):81'374

Софія Булик-Верхола

Національний університет «Львівська політехніка»

ЗАРОДЖЕННЯ НАУКОВОЇ МУЗИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В XVI–XVIII СТ.

© Булик-Верхола С. З., 2014

Статтю присвячено аналізу музичної термінології XVI–XVIII ст., яка засвідчує культурно-музичну еволюцію українців у напрямі професіоналізму. У цей період почала формуватись українська наукова музична термінологія, в основі якої закладена плідна ідея поєднання національних номінацій і запозичень з інших мов.

Ключові слова: українська мова, музична термінологія, музична термінологічна лексика, тематична група.

The article is devoted to the analysis of musical terminology of XVI–XVIII centuries, which confirms the cultural and musical evolution of Ukrainians towards professionalism. The Ukrainian scientific musical terminology started its formation during this period, the fruitful idea of combining national nominations and borrowings from other languages being embedded in its base.

Keywords: Ukrainian language, musical terminology, musical terminological lexemes, thematic group.

Музична термінологія української мови вже була предметом наукового зацікавлення мовознавців. У праці «З історії української церковно-музичної термінології» О. Горбач описував музичну лексику, зафіксовану в писемних джерелах XI–XVIII ст. [3]; З. Булик досліджував діалектну музичну лексику [2]; певні спостереження про музичну термінологію наведено в колективній монографії Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк «Українське термінознавство» [8]; комплексне синхронно-діахронне дослідження аналізованої термінології здійснила автор цієї статті, захистивши кандидатську дисертацію на тему: «Формування і розвиток української музичної термінології» [1].

Метою цієї статті є аналіз музичної термінології XVI–XVIII ст. Актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю простежити процес зародження наукової музичної термінології в українській мові.

Історія формування української музичної термінології є частиною історії розвитку всієї лексичної системи мови. Цей процес яскраво ілюструє зв'язок формування лексичної системи мови з історією матеріальної і духовної культури українського народу.

У період XI–XV закладено підґрунтя, на якому виформовується і вдосконалюється українська музична терміносистема. На основі української мови виникають назви музичних інструментів, жанрів та окремих музичних творів; на базі грецької мови формуються церковно-музичні назви.

Досліджуючи розвиток української церковно-музичної термінології О. Горбач аналізує музичну лексику, зафіксовану в писемних джерелах XI–XVIII ст., і робить висновок, що «вся термінологія нашої церковної – а отже найдавнішої вченої музики в основному грецька: ... скрізь ідеться або про безпосередні позичення з грецької або про кальки-переклади грецьких термінів на церковнослов'ян-

щину» [3, с. 3]. На думку науковця, церковно-музична термінологія засвідчує «сильну південну, візантійсько-болгарську хвилю, змінену згодом західною, польсько-латинською чи – італійською» [3, с. 3].

Зародження наукової музичної термінології відбувається у XVI–XVIII ст., коли на розвиток музичної культури в Україні впливає європейська музика. Основа сучасної музики – *лінійна система запису музичних звуків* – була запозичена в Україну з Європи: «вдосконалене західне *нотно-лінійне письмо* стало почерез Польщу ширитися і в нас у Києві в XVI в., а звідти в XVII в. і в Росію» [3, с. 21].

Важливу роль поширення музичної грамотності та професіоналізму в Україні відіграли Острозький культурно-освітній центр (1580–1608); братські школи, що виникали в XVI–XVII ст. у Львові, Вільні, Бересті, Рогатині, Перемишлі, Луцьку, Кременці та інших містах; Київський культурно-освітній центр (Братська школа – з 1615 р., Києво-Могилянська колегія – з 1632 р., Києво-Могилянська Академія – з 1701 р.).

Великим здобутком у розвитку церковної музики був *партесний спів* (*багатоголосний*), який у кінці XVI ст. замінив *монодичний* (*одноголосний*). Одним із своєрідних жанрів *партесної музики* став *дванадцятиголосний акапельний партесний концерт*. *Партесний спів* досяг свого найвищого розвитку вже у кінці XVII – на початку XVIII ст. У XVI–XVII ст. в Україні зароджується світська музика, яка представлена жанрами *міської побутової пісні* (*кант*), *цехової інструментальної і театральної музики*.

Аналізуючи лексику на означення понять, пов'язаних із музичним мистецтвом, що зафіксовано в пам'ятках XVI – першої половини XVII ст., О. Кровицька стверджує, що в цей період «відбувається активне формування музичної термінології, яка увібрала певну кількість слів із староукраїнської та церковнослов'янської мов. Частина назв була утворена на українському мовному ґрунті, інші запозичені з різних мов світу» [5, с. 51].

Треба відзначити великий внесок у розбудову музичної термінології найвизначнішого тогочасного музикознавця, автора багатьох партесних творів, основоположника нової музики у вітчизняному музикуванні Миколи Дилецького, теоретичний трактат якого «Граматики музикальна» [4] був відомий не лише в Україні, але й у багатьох країнах Європи.

Львівський рукопис «Граматики музикальної» є типовою пам'яткою наукової музичної літератури староукраїнської мови XVII ст., яка презентує музичну термінологію, а саме: назви музичних інструментів (*інструментов гралних*): *скрипица, труба*; назви діячів у галузі музики: *грательник, дудигайди* (композитори-дилетанти), *комполитор, органіста, реєнт*; назви співацьких голосів: *альт, бас, дишкант, тенор*; назви музичних колективів: *капелья, хор*; назви дій, процесів праці в галузі музики: *восхожденіє, іграння, компоновання, нисхожденіє, співання*; назви видів, жанрів музики, окремих музичних творів та їх складових частин: *каденція, концерт, лямент, трен, пісенька, сарабанда*; назви нотного письма: *бемоль, дієзис, ес, полеска, сема, конкордація, чвертка*; назви, що означають інтервали та співзвуччя: *кварта, квінта, октава, секста, септима*; назви ладів і тональностей: *музика дуральная, бемолярная, дієзисовая, мішаная, музика веселого тону, смутная музика*; назви метроритмічних понять: *контрапункт, піканда, пропорція, полтакт, такт*; назви мелодичних прикрас: *мордент, трель*; назви музичних звуків, зокрема, М. Дилецький використовує складову систему назв звуків: *ут, ре, мі, фа, соль, ля*, а також буквену, яка базується на буквах латинського алфавіту: *С, Д, Е, F, G, А, Н* (у складовій системі, що виникла з початкових строф середньовічного гімну, ще не було назви «сі», яка була додана пізніше; замість назви сучасної ноти «до» вживалась «ут»); назви темпів: *алегро, аллегро* (*весело, скоро*); назви динамічних відтінків: *пьяно* (тихо).

Поряд з українськими номінаціями (*грательник, біганина, драбина* (гама), *дудигайди*) у своїй праці М. Дилецький вживає церковнослов'янські (*восхожденіє, нисхожденіє*) та інші запозичені назви (*алегро* (іт.), *горге* (іт. – горло; манера забарвлювати мелодію трелями і пасажами, колоратурний спів), *клявши* (лат.), *комполитор* (лат.), *нота* (лат.), *органіста* (гр.), *реєнт* (нім.), *сарабанда* (ісп.).

Свідченням неунормованості тогочасної термінології є використання назв-дублетів для позначення однієї й тієї самої реалії: *музика – мусикія, музикальний – музицький – мусикійський, трен – лямент – пініє надгробное*, вживання складених термінів: *музика веселого тону* (мажор), *смутная музика* (мінор). Деякі з термінів, уведених М. Дилецьким, не прижились у сучасній музичній

термінології: *ес, єдна, сема*, їх замінили складені терміни: *пауза півноти, пауза в цілу ноту, чверткова пауза*.

Українська музична термінолексика солідно представлена в тогочасних лексикографічних працях: «Лексикон словенороський» Памва Беринди (1627), «Лексис» Лаврентія Зизанія (1596), «Лексикон латинський» Є. Славинецького (1650) та «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського.

У «Лексиконі» П. Беринди [7] наявні назви музичних інструментів, зокрема духових – *трость: тростина, пицалка; цівнища: свистілка, флетня, шалами; пицаль: флетня, пицалка, пискъ, пицки; свіриль: пицалка; сопль: сопіль, пицалка, флетня, фуяра, дуда, сурма, жоломійка; сопль пастырській: фуяра пастушеская; прегуднища: дуда, шторть*; струнних – *гусль: гарфа, цитра; гусли: скрипица; лира: скрипица; кимваль: цимбаль для гранья; кінра: цитара, гарфа; органъ: миханический органъ; ударних – било: молотокъ, которымъ струны натягають и тыжъ билце албо піорко, которымъ на струнахъ брякають; бряцало: брязкалце, тосито брязкун якош клепало; тимпанъ: бубень та бубонки*. Як видно з прикладів, ця тематична група музичної термінолексики представлена у «Лексиконі» широко, хоча й трапляються неточності: інколи струнні інструменти автор сплутує з ударними чи духовими (*бряцало: брязкалце, клепало, цитра, фістула*), деталі окремих інструментів подаються як самостійні назви (*пицки, билце, піорко*). Подано в «Лексиконі» і назви на позначення осіб за музичною професією – *гудецъ: арфіста, цитріста, сопець, играчь, пицалник, сурмачъ, корнетиста, прегудникъ, дударъ*.

У «Лексиконі латинському» Є. Славинецького [6] теж представлена музична термінолексика: назви музичних інструментів, серед яких ударні: *бряцало, звонок, мідянь звонецъ, звяцало, кимваль, колоколь*; духові: *пицаль, пицок, рогъ, свиріль, свирила, свирилница, тростина, трость, труба*; струнні: *гусли, гусль, гусль, гуднища, гусленища, скрипица, лира, орган, цитра*; назви осіб за родом музичної діяльності: *бубенникъ, гудецъ, гуслець, гуслникъ, дмець, звяцател на струнах, півець, мусикийский старійшина, пицалникъ, прегудникъ, поющій, свирител, сопець, співак, трубачъ, трубител, трубникъ*. Автор «Лексикону латинського» фіксує в цій тематичній групі музичної термінолексики значну кількість композитів: *гуслеграчь, гімнотворецъ, звононосцы, ликогудникъ, ликостроител, органопівець, органотворецъ, ликопредстоятел, пісноначинател, піснописцы, піснотворец, піснопівець*; зрідка трапляються назви із префіксами *со-, сово-*: *соигрател, совоспівател*. Низка назв позначає дії, процеси праці в галузі музикування: *гримение, звяцание, піние, свистание, игране, ликопіние, краснопіние, сладкопіние*.

Є. Славинецький намагається уникати буквальних перекладів латинських назв, шукає свої відповідники, зокрема у назвах *звукъ, глас, гром* – лат. *tonus*; *глас, звук* – лат. *sonor*; *піснь* – лат. *cantilena*; *пісенка* – лат. *cantincula*; *сопль, прегудництво* – лат. *choraula*; *ликъ* – лат. *chorus*; *конобъ, звукъ* – лат. *cottabus*; *звукъ, тріскъ, шумъ, плиц* – лат. *crepitus*; *пукъ, тріскъ, гук, стук* – лат. *tax*; *тріскъ, тріскавища* – лат. *terrapium*; *піснь, гимнь, стих* – лат. *hymnus*. Інколи латинські назви автор передає словосполученням прикметника з іменником: *звукъ трубний, звукъ устний, троянское играніе, расстояние мусикийское, міра мусикийская, піснь брачная, побіднья пісны, погребная піснь, піснь сладкая, плачевния пісни, взаимное пініе, кружокъ игралицний*.

Отже, українська термінолексика XVI–XVIII ст. засвідчила культурно-музичну еволюцію українців у напрямі професіоналізму. Почала формуватись українська наукова музична термінологія, угрунтована національними витоками. В основі творення наукової музичної термінології закладена плідна ідея поєднання питомого та запозиченого з інших мов. Церковно-музична термінологія, що формується у XI–XV ст., має в основі грецьку мову або переклади церковно-слов'янською, а сучасна наукова музична термінологія зароджується у XVI–XVIII ст. і базується на національній основі та запозиченнях з латинської, італійської та інших європейських мов.

1. Булик-Верхола С. Формування і розвиток української музичної термінології: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / С. Булик-Верхола / Львів. нац. уні-тет ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 20 с.
2. Булик З. Лексико-словотвірна будова бойківських і гуцульських назв музичного інструментарію /
3. Булик // Культура і побут населення Українських Карпат. – Ужгород, 1973. – С. 216–223.

3. Горбач О. З історії української церковно-музичної термінології / Олекса Горбач. – Мюнхен, 1965. – 40 с. 4. Дилецький М. Граматика музикальна, фотокопія рукопису 1723 р. / М. Дилецький – К. : Муз. Україна, 1970. – 111 с. 5. Кровицька О. Лексика на означення понять, пов'язаних з музичним мистецтвом / О. Кровицька // Українська історична та діалектна лексика – К. : Наук. думка, 1985. – С. 44–51. 6. Лексикон латинський Є. Славинецького // Лексикон латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 59–420. 7. Лексикон словенороський Памва Беринди. – К. : Вид-во Акад. наук УРСР, 1961. – 272 с. 8. Панько Т. І. Українське термінознавство : підручник / Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк – Л. : Світ, 1994. – 216 с.

УДК 811.161.2'373.46:336.14 (477)

Людмила Васковець

Ковельський промислово-економічний коледж Луцького НТУ

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ КАЗНАЧЕЙСЬКОЇ ТЕРМІНОСИСТЕМИ*

© Васковець Л. П., 2014

У статті розглянуто особливості становлення казначейської терміносистеми української мови, схарактеризовано процес її розвитку, простежено походження терміна «казначейство», досліджено поняттєвий апарат, який склався на перетині загально-економічних та спеціальних економічних наукових сфер, визначено форми взаємодії казначейської й інших терміносистем, зацентровано увагу на збагаченні терміносистеми казначейства великою кількістю термінів, запозичених з економічних галузей-донорів.

Ключові слова: українська мова, казна**, казначейство, казначейська терміносистема, економічна лексика, галузі-донори.

The article is dedicated to specific features of treasury terminology formation: the process of its development is characterized and the origin of the term “treasury” retraced. The conceptual apparatus of the area that occurred at the intersection of general and special economic sciences is investigated. Forms of interaction between treasury and other term systems are also defined in the article. Great attention is paid to the enrichment of treasury terminology with terms adopted from other branches of economy as donor branches.

Keywords: Ukrainian language, treasury, treasury terminology, economic vocabulary, donor branch.

Суть проблеми

Докорінна трансформація економічної системи України, глобалізація світових процесів, переосмислення у зв'язку з цим надбань світової економічної теорії суттєво впливає на словниковий склад мови, сприяє формуванню нових понять і термінів, а також швидкому проникненню їх до загального вжитку. Зростає кількість запозичень, які все частіше зазнають калькування. Дедалі більша частина їх функціонує паралельно з питомими термінами. Багато економічних лексем виходить з активного вжитку й переходить до пасивного фонду у зв'язку зі зникненням понять, позначуваних цими назвами, і, навпаки, інші поняття зазнають активізації.

* скарбничої терміносистеми – ред.

** скарбниця – ред.